

ƏCNƏBİLƏRƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ

ARAŞDIRMA

Elza İSMAYILOVA
magistr

1. NİTQ VƏRDIŞLƏRİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

(Əvvəli jurnalımızın 105, 106, 107, 108, 111
və 112, 113-cü nömrələrində)

Cümlə üzərində iş prosesində ən faydalı üsullardan biri də suala uyğun cümlə qurmaqdır. Bu üsulda tələbə ancaq soruşulan üzvü tələb olunan yerdə işlədir.

Məsələn:

1. Kim müəllimin yanındadır? (tələbə)
2. Anar nə edir? (yadır)
3. Mən nəyə baxıram? (televizora)

Müəllim tələbələrə başa salır ki, kim? nə edir? nəyə? suallarına cavab verən sözləri tapıb, həmin sözləri sualların yerində işlətməklə cavab versinlər. Tələbələr qrammatik formaya malik sözlərdən cümlə qurmaq üzərində də işlətmək olar. Cümlədə işlədiləcək sözlər müəyyən qrammatik formaya malik olur. Tələbələr həmin sözlərdən cümlələr qururlar. Məsələn:

Çalışma. Verilmiş sözlərdən cümlələr düzəldin.

Alır, beş, mağazadan, Aysel, dəftər.

Alınan cümlələr: "Alır", "Aysel alır", "Aysel dəftər alır", "Aysel mağazadan dəftər alır", "Aysel mağazadan beş dəftər alır" lövhədə yazılır. Tələbələrə aydınlaşdırılır ki, cümlə qurmaq üçün verilmiş sözlərdən əvvəlcə xəbəri, sonra xəbərə uyğun gələn mübtədanı, daha sonra ikinci dərəcəli üzvləri tapıb, mübtədə və xəbərə görə uyğun gələn yerdə işlətmək lazımdır.

Buraxılmış sözü yazmaqla cümləni tamamlaymaq, buraxılmış sözün yerində qoyulan suala cavab yazmaqla cümləni tamamlamaq, şəkillərdən istifadə yolu ilə cümlə qurmaq, azərbaycancadan ingiliscəyə və əksinə tərcümə etmək və s. şifahi nitq vərdişlərinin aşılması zamanı istifadə olunan üsullardır.

Çalışmalar:

1. Verilmiş şəkillər üzrə bir neçə cümlə qurun.

2. Aşağıdakı cümlələri Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

1. I'm a doctor. 2. We often play with Anar's dog. 3. Sona's mother is in the kitchen. 4. We have a tape-recorder at home.

3. Suala cavab yazmaqla cümləni tamamlayın.

1. Azər yataqdan (nə vaxt?) qalxır. 2. Bacım (neçənci?) sinifdə oxuyur.

3. (Kim?) telefonla danışır. 4. Sən (hara?) gedirsən.

Tələbələrə rabitəli nitq vərdişlərinin (şifahi və yazılı) aşılmasında müxtəlif üsul və vasitələrdən (sual-cavab, dialoqlar, şəkillər, oyunlar, mahnılar, yumor, atalar sözləri, nağıllar və s.) istifadə edilir. Bunların hər biri haqqında ətraflı məlumat veriləcəkdir.

2. NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASI ARDICILLIĞI

Azərbaycan dilini ikinci dil kimi tədris edən müəllimləri bir məsələ düşündürür: xarici vətəndaşlara Azərbaycan dilini necə tədris etməli? İlk mərhələdə nitq fəaliyyətinin hansı növündən başlamalı?

Prator (Clifford Prator) "Development of a Manipulation – Communication Scale" kitabında dili öyrətmək üçün dörd mərhələnin mövcudluğunu irəli sürür:

1) tam idarə edilən mərhələ (*the completely manipulative phase*); 2) idarə edilmənin üstünlük təşkil etdiyi mərhələ (*the predominantly manipulative phase*); 3) danışığın üstünlük təşkil etdiyi mərhələ (*the predominantly communicative phase*); 4) tam danışiq mərhələsi (*the completely communicative phase*).¹ (Clifford H. Prator, "Development of a Manipulation-Communication Scale" *NAFSA Studies and Papers, English language Series, 10, March 1965.*)

Birinci mərhələdə tələbələr müəllimdən sonra cümlələri, sözləri təkrar edirlər. İkinci mərhələdə tələbə kitabdan bir nümunə götürür. (Nümunəni müəllim özü də verə bilər). Cümlədəki bir sözü başqa sözlə əvəz edir. Məsələn:

"Mən məktəbə getdim" cümləsinin yerinə "Mən mağazaya getdim" cümləsini deyir. "Mənim atam həkimdir" əvəzinə "Mənim anam həkimdir" cümləsini işlədir. Üçüncü mərhələdə müxtəlif dialoqlar qurulur, sual-cavab çalışmaları yerinə yetirilir.

Məsələn:

Suallara cavab verin. Answer the question:

Model. (Bu, Fatmadır.)

-Bu jurnal kimindir?

-Bu jurnal Fatmanınındır.

1. (Bu, Samirdir.)

2. (Bu, atadır.)

- Bu alma kimindir?

- Bu qəzet kimindir?

Dördüncü mərhələdə isə tələbələr arasında sərbəst danışiq gedir. Onlar illüstrasiya materialları əsasında kiçik danışiq mətni tərtib edir, öz ailəsi, məşğələsi, oyunu və s. haqqında ətraflı danışır, situasiya üzrə müstəqil dialoqlar qururlar.

Pratorun fikrinə, xarici dilin öyrənilməsinin əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, öyrənilən mərhələ birdən dördə progressiv keçiddir. Birbaşa danışiq təcübəsi Pratorun ikinci mərhələsindən başlaya bilər.

Bəzi müəllimlər belə zənn edirlər ki, nitq fəaliyyətinin əvvəl oxu və yazı, sonra isə dinləyib anlama və danışma növlərindən istifadə edilməlidir. Onlar qeyd edirlər ki, əgər tələbə oxuya,

yaza bilmirsə, ona necə dil öyrətmək olar. Onlar həm də dilin praktik şəkildə deyil, qrammatik cəhətdən öyrənilməsinə üstünlük verirlər. Belə olduqda tələbələr adi danışiqdan istifadə edə bilmir, dili işlədə bilmir və ondan rabitə kimi istifadə etməyə hazır olmurlar. Bu situasiya isə onları dilöyrənmə prosesində çətinliyə və hətta gərginliyə gətirib çıxarır.

Fikrimizcə, Azərbaycan dilini ikinci dil kimi məhz praktik istiqamətdə öyrətmək lazımdır. İlk mərhələdə nitq fəaliyyətinin dinləyib anlama və danışma növündən, sonrakı mərhələdə isə yazı və oxudan istifadə edilməlidir.

Ümumiyyətlə, başlanğıc mərhələdən (dinləyib anlama və danışma) sonra nitq fəaliyyətinin dörd növü də paralel surətdə və bir-birinə bağlı olaraq aparılmalıdır. Ancaq ən çox tələbələrin şifahi nitqini inkişaf etdirən danışma növünə üstünlük verilməlidir.

Dinləyib anlama dilöyrənmənin dörd məşğələsinin ən vaciblərindən və ən əsasından biridir. Bu zaman tələbələr cümlələri, sözləri görmə, tanıma və eşitmə vasitəsilə öyrənirlər. Məsələn: Aşağıdakı cümlələr ən azı beş dəfə maqnitofon vasitəsilə səsləndirilir: azərbaycanca- ingiliscə, fasilə - azərbaycanca, fasilə - azərbaycanca, azərbaycanca.

Fasilələr zamanı tələbələr həmin cümlələri təkrar edirlər. Müəllim onlara yaxınlaşır və göstərişlər verir.

Qulaq asın və təkrar edin. Listen and repeat.

Salam.

Hello.

Sabahınız xeyir.

Good morning.

Salam.

Hello.

Axşamınız xeyir.

Good evening.

Zəhmət olmasa.

Please.

Salamat qalın.

Goodbye.

Gecəniz xeyrə qalsın.

Good night.

Sağ olun.

Thank you.

Salamat qalın.

Goodbye.

Hər vaxtınız xeyir.

Good afternoon.

Sabahınız xeyir.

Good morning.

Gecəniz xeyrə qalsın.

Good night.

(Ardı var)